

Сергій ШЕВЧЕНКО

ДОЛІ БАЛКАНЦІВ ТА ЇХ НАЩАДКІВ ПІСЛЯ ЛІКВІДАЦІЇ НОВОЇ СЕРБІЇ

Ліквідація Нової Сербії безпосередньо негативно відобразилася на долі переважно лише керівника переселенців Івана Хорвата, який втратив майно і свободу. Одночасно було позбавлено привілеїв його нащадків – пільг переселенців. У той же час балканці, включаючи родичів Хорвата, продовжували мешкати на українських землях, робити військову кар'єру в Єлисаветградському, Олександрійському, інших полках, ставали поміщиками, адміністраторами органів виконавчої влади та місцевого самоврядування Російської імперії.

У часи Новоросії серед поміщиків, які отримали найбільші „дачі“ (більше 48 дворів), були секунд-майор Рашкович (260 дворів, 7890 дес. землі), полковник Михайлович, полковник Цветкович, капітан Пантазій, підполковник Серезлій. Вони ж і полковник Одобаш отримали землі під слободи для розведення худоби (44; 60, 70). За виявленими в Держархіві Одеської області документами крупні наділи землі в 1771–1772 рр. отримали офіцери-гусари Ставрович, Станкович, Вукотич, Цвітанович та ін. (37, 74).

За станом на 1776–1777 рр. у відомостях про землі, відведені офіцерам Сербського гусарського полку, які служили, зокрема, в Калніболоті, Архангельську, Мошорині, Крилові, Чонграді, Вершаці, Глинську, Самборі зустрічаємо прізвища відставного майора Живановича, майора Ерделі, майора і вахмістра Пишчевичів, капітана і вахмістра Чорб, прем'єр-майора Хорвата, капітана Продановича, поручиків Стоянова і Табуровича та ін. (22, 22–22 зв.). У документах Держархіву Кіровоградської області серед землевласників кін. XVIII–XIX ст. значаться: губернський секретар Вучиович (Павлівка), штаб-ротмістр Родоїч (Срібна), полковник і майор Стратомировичі, майори Душенкевич (Лисаново) і Станкович (Мар'ївка), прапорщики Михайлович (Трофимівка) і Младенович (Федорівка) та ін. (16). Імена власників ряду сіл дають можливість висловити припущення про походження назв цих населених пунктів (деякі дійшли до наших днів) від поміщиків-сербів: Максимівка, Федорівка, Іванівка, Самойлівка і ін. Професор Л. Церович з Нового Саду називає кілька десятків таких сіл (66, 108–113). В кін. XVIII ст. повітовим предводителем елисаветградського дворянства був майор Михайлович. У 1812–13 рр. обов'язки елисаветградського городничого виконував гвардії штаб-ротмістр Цветкович (32; 63, 203), а в 1808–1811 і 1814–1822 рр. цю посаду обіймав надвірний

радник Стратомирович. Не маючи даних про національність цих і ряду інших згадуваних посадових осіб у XIX ст., зазначимо їх сербомовні прізвища. За даними голови Сербсько-українського товариства у м. Новий Сад С. Лалича, серед офіцерів, які продовжували служити в російській армії у постновосербські часи – майор Божкович (1759 р. – Новосербський гусарський полк (гп), 1766 р. – Чорний гп), підполковник Цветинович (Новосербський гп, 1762 р.; Жовтий гп, 1771 р.) секунд-майор І. Михайлович (Сербський гп, 1783 р.), полковник Б. Михайлович (Слобідський гп, 1765 р.; Чорний гп, 1771–72 рр.), підполковник І. Вукотич (1789–93 рр.) (36, 21). У краї відомі й інші службовці з таким прізвищем. Один з ініціаторів бунту в 1760 р. проти Хорвата у Новомиргороді капрал С. Вукотич був страчений (46, 56–57). А в 1778–1780 рр. комендантом фортеці св. Єлисавети служив полковник Вукотич. Це ж прізвище носила до заміжжя перша дружина корифея українського театру Кропивницького – Олександра Костянтинівна (1851–1880 рр.), донька поміщика, яка рано осиротіла, виступала на любительській та професійній сцені. Відомо, що за станом на 1 січня 1914 р. у с. Кам'янци-Русанівці Витязівської волості міщанин М. Вукотич володів 49 дес. 120 саж. землі. У часи Першої світової війни у списку населених пунктів Єлисаветградського повіту в Акимівській вол. значилося Вукотичево, а в Ганнівській вол. – Михайлівка (кол. Вукотичево) (64, 164). Зазначимо, що топонімісти вважають с. Вукотичево Новоархангельського р-ну Кіровоградської обл. колишньою власністю майора Івана Вукотича (33, 190).

У виданій 1923 р. у Білграді праці академіка М. Костіча серед переселенців згадуються вихідці з Потиської Мартоноші Петро, Максим і Василь Вуїчі (34, 60). Пізніше генерала Вуїча князь Голіцин посилав для боротьби з гайдамаками. А генерал-майор М.В. Вуїч (напевно, син переселенця) був учасником штурму Ізмаїла, кампанії 1807 р., російсько-шведської війни 1808–1809 рр., війни 1812 р., відзначився під Бородіно, отримав Георгіївський орден. Його портрет знаходиться у Військовій галереї Зимового палацу в Санкт-Петербурзі (4, 182). На карті XIX ст. неподалік с. Водяного Вікторштадської волості (тепер – Добровеличківський р-н Кіровоградської обл.) позначено хутір Вуїча. Поміщик із таким прізвищем, до речі, значиться і в Слов'яносербщині (тепер – Луганська обл.) (29, 793–794). Серед наддніпрянських землевласників були: капітан (мав 150 дес.), штаб-ротмістр (с. Салгатова, 150 дес.), квартирмейстер (105 дес.), дворянин-поміщик (с. Сніжкова Балка, 180 дес.) Вуїчі. Практично до наших днів у Світловодському р-ні Кіровоградської обл. згадують про Вуїчівку, Вуїчівське урочище, залишки панського будинку поблизу с. Велика Андрусівка. У Світловодському музеї є світлина зустрічі у новогорієвського поміщика Вуїча. Неподалік майор Ставрович володів селом (115 чол.), а поручик Милоданович – „пустошню“ в 104 дес. (55).

Виходець із Подгориці колишній командир Молдавського полку, граф Іван Подгоричанин (Подгоричані) служив у Охтирському гусарському полку, брав участь у російсько-турецькій війні 1768–1774 рр., отримав звання генерал-поручика. Його родич Георгій Подгоричанин перебував у Сербському гусарському полку, брав участь у затриманні гайдамаків, дослужився до генерал-майора. Як свідчить енциклопедія Брокгауза і Єфрона, перший помер 1779 р., а другий – 1795

р. (25, 70). У той же час „Історія міст і сіл Української РСР“ повідомляє, що генерал-поручик, граф Подгоричані загинув у Вітчизняній війні, після чого с. Пархомівка (тепер – Краснокутського р-ну Харківської обл.), подароване йому Катериною II в 1789 р., перейшло у власність поміщика Вучичева (31, 656). У межових книгах Єлисаветградщини згадуються села генерал-майорші графині Ганни Подгоричанієвої: Висянки (1808 р.) неподалік р. Вись (20, 15) і Пурпурна (1821 р.) (19, 1).

Ініціаторами переселення до Росії були сербські військові, брати Чорби. Як зазначає М. Костіч справжнє їх прізвище було „Штрба“, але в Росії воно трансформувалося (34, 54). Оскільки до них було негативне ставлення з боку австрійського уряду, проблеми з останнім вирішував Хорват. Все ж, вказана родина була помітною серед колоністів. До складу першої команди переселенців увійшли майор Микола, капітан Федір і корнет Максим Чорби. Уже навесні 1752 р. перших двох було відряжено до Відня, щоб добитися дозволу австрійського двору відпустити родичів сербів, які вже перебралися в Україну (58, 39). Важливі посади отримали вихідці з цієї родини у постновосербські часи. Із ліквідацією Нової Сербії її гусарський полк став називатися Чорним, а пандурський – Жовтим. Командиром першого був прем'єр-майор Серезлій, другого – полковник Ф. Чорба (Єлисаветградським пікінерним полком командував М. Одобаш). Отанній значиться серед командирів царських військ, які сприяли придушенню Коліївщини. З ним листувався один з керівників повстанців С. Неживий, прагнучи підтримувати зв'язки з командирами прикордонних царських військ. Цим і скористався Федір Чорба, запросивши гайдамацького отамана на переговори, де той був заарештований (69, 401). Сталося це в Галаганівці, після чого Неживого було доставлено до Глинська (тепер – Світловодського р-ну), а потім – до в'язниць Кременчука, Києва. Саме полковнику Чорбі „губернатор Торговиці Якуб Квяткевич... подав виразно, що Умань здобули повстанці“ (38, 270). Одним із з'єднань, які брали участь у ліквідації Запорозької Січі командував Г.М. Чорба (43, 25). У 1784 р. на перших виборах повітових предводителів дворянства в Катеринославському намісництві довір'я у Олександрійському повіті отримав генерал-поручик Ф. А. Чорба. У 1791 р. цю громадську посаду обійняв секунд-майор П. Ф. Чорба (65, 86). На поч. 20-х рр. XIX ст. його резиденція у Глинську вважалась, за словами декабриста О. Гангблова (чия бабуся походила з родини Чорбів) „столицею місцевої світськості“. Господар отримував газету, мав у кабінеті шафу з книгами, що було винятковим явищем у поміщицьких будинках (5, 270). 1783 р. датований опис земель його с. Федорівка (напевне, по імені батька), до яких входило 6737 дес. 502 саж. У селі було 64 двори, де проживало 140 чоловіків і 159 жінок (21, 7). Іншим селом – Максимівкою (теж, очевидно, по імені батька) у 1799 р. володів поручик І.М. Чорба. Тут мешкало 374 чол. у 80-и дворах. Серб мав 2323 дес. 450 саж. землі, на якій, зокрема, були ліс, фруктовий сад (17). Володіння одного з Чорб було на Маловисківщині (с. Арсенівка). Серед сусідніх власників значились Вуїч, Вукович, Булич (Петрівка), Младинович (Іванівка). У 80–90-х рр. XIX ст. серед учнів Єлисаветградського реального училища були Никифор і Євген (син дворянина) Чорби (14; 66, 135).

До цих пір у Кобиляцькому р-ні Полтавської обл. є Чорбівка, заснована 1776 р. генералом Н.Ф. Чорбою (30, 412). А на Правобережжі назви населених пунктів

цього роду поступово змінювалися або забувався їх зв'язок з Балканами. Як свідчать „Матеріали для оцінки земель Херсонської губернії“ по Олександрійському повіту, на поч. ХІХ ст. селян Чорбівки було переселено до с. Калкатине-Поле на р. Висунь, а 1856 р. мешканців Щорбівки (Федорівки) – до с. Велика Каширівка. Колишне Щербино (Чорбівка) стало Малою Федорівкою, а Щорбівка (Щербино, Чорбівка) – містечком Федорівкою на р. Боковеньці (на цій же річці знаходилася і Текелівка Березівської вол.). Гадаємо, у цих назвах було увічнено сербів – за іменем або прізвисьмом, у т.ч. українізованим його варіантом, засновника чи власника. Вказані населені пункти відносилися до Федорівської волості. У Глинській волості села Арсенівка і Григорівка ділилися кожне на 2 частини, по одній з яких належало Чорбі (Чорбам?). Опис останнього села свідчив про його збідніння: „...Хати у дворах, огорожені напівзруйнованими тинами, дахи старі, зовнішній вигляд похмурий, злидота...“ (52, 7–8). Перед Першою світовою війною серед землевласників Єлисаветградщини значиться М.А. Чорба, селянин із ст. Плетений Ташлик, який мав 8 дес. 1345 саж. [63, 356]. У цьому ж селі, райцентрі Мала Виска, Кіровограді Чорби (варіанти – „Черба“, „Штирбу“) проживають і на поч. ХХІ ст.

У датованих 1886–1916 рр. списках населених пунктів і землеволодінь Олександрійського та Єлисаветградського повітів є і с. Добропіль (Вуїча), х. Мар'яновича, Олексіївка (М'ятовичева), х. Родимівка (Живковича), с. Босна (Танича), с. Іванівка і Софіївка (Младеновича), Мануїлівка (Котовичева), с. Царська Милість (Пищевичева), Олександрівка (Рустановича) і ін. У створеному в 1923 р. Долинському р-ні (тепер – Кіровоградської обл.) було с. Текелівка Микола-Бурдзенківської сільради. Через 9 років у переліку сільрад цього району зустрічаємо Пищевецьку (3, 44–45).

І. Хорват помер у Вологді в 1780 р., хоча є й думка, що після 1775 р. за проханням П.Текелія йому дозволили повернутися до дітей (46, 34). Цей рід теж згадується у зв'язку з подіями Коліївщини. Як зазначав Я. Шульгин: „Прибувши до Крилова, Неживий побачив, що всі поляки і євреї ховалися у частині міста на лівому березі Дніпра, що належала до Росії“. Тому він вислав до підполковника Хорвата, коменданта російської частини Крилова, листа, в якому писав: „Просимо все майно від них собі забрати, а їх усіх, хоч би й сонних нам передати. Не за маєтки ми боремося, а за те, щоб віра наша християнська від них більше не терпіла“ (69, 397). Один із синів І. Хорвата, Йосип (генерал) був правителем Воронежського (1792–1794 рр.) і Катеринославського (1795–1796 рр.) намісництв. З 80-х рр. ХVІІІ ст. його власністю, зокрема, були землі в районі с. Солоненьке (тепер – Солоне, райцентр Дніпропетровської обл.). Самійло Іванович Хорват мав 5 поселень у Олександрійському повіті (46, 61). У 1784 р. повітовим предводителем елисаветградського дворянства обраний родич І. Хорвата, Самійло Маркович. Він є засновником с. Шамівки Олександрійського повіту (тепер – у складі с. Дмитрівки Знам'янського р-ну Кіровоградської обл.) (45, 83). Йому належало і с. Самійлівка поруч з р. Березівкою (18, 1). У Новогеоргіївську жив генерал-майор І.Д. Хорват, який помер у 1791 або 1793 р. На місці його будинку в ХІХ ст. збудовано кам'яну церкву. В сусідній Ревівці (тепер – у складі Світловодська) дерев'яну церкву збудував поміщик, майор Ф.І. Хорват (68; 330, 334). Рід Хорватів доб'ється надання

цьому селу статусу містечка з правом проведення ярмарків і торгів (56, 5). Власником Онуфріївки у XVIII ст. теж значиться Хорват. Землеволодіння генерал-майора Хорвата (хутори в сотнях Куренській Лубенського пов., Шишацький (Товстанський) і Толстой Голтвянського пов., Карпівщина Пирятинського пов.) зафіксовано і в описах Київського намісництва 1781–1787 рр. Крім цього, у 1787 р. за його дружиною (вдовою) рахувалися села Чехристівка Пирятинського пов. і Куринки Лубенського пов., а в спільному володінні подружжя – хутір Путивський Лубенського пов. (41; 120, 157, 252, 261, 269, 274). Відомо, що в Одесі на Сабанєєвському мосту на поч. 1830-х рр. збудував будинок Микола Хорват. Згодом його вдова це приміщення продасть (10, 106). Хорвати, які отримали дворянство від імператора Леопольда у 1686 р. і підтвердження його в Росії, були вписані до родових книг Харківської, Курської і Херсонської губерній (58, 30).

У 1874–1877 рр. Є. Хорват був гласним Єлисаветградського повітового земського зібрання (59, 888). Серед першокласників Єлисаветградського реального училища в 1877 р. були діти дворян М.Є. (напевно, син гласного) та О. М. Хорвати. Але в четвертому класі залишився лише Олександр (13, 45). А М. Хорвата зустрічаємо в оточенні одного з організаторів народовольчого руху в місті, О. Тарковського (батько поета Арсенія і дід кінорежисера Андрія Тарковських). Зокрема, серб відвідував, керований останнім гурток самоосвіти, де вивчалась нелегальна література. Йому Тарковський доручив налагодити зв'язки з робітниками, щоправда спроба виявилася невдалою (35, 18). У 70–80-і роки серед учнів закладу зустрічаємо прізвища і інших нащадків вихідців з Балкан: Стоянов, Вукотич, Ердєлі, Булич, Блажієвич, Емануель (12). У роки першої російської революції серед опозиціонерів владі зустрічаємо на Єлисаветградщині ім'я Адама Хорвата. Прізвище цього військового роду зафіксоване в подіях громадянської війни. Певний час Д. Л. Хорват, його батько був членом Херсонського губернського земського зібрання (48, 135) претендував поруч з О. В. Колчаком і Г. М. Семеновим на роль керівника білогвардійського руху. Про нього писав екс-гетьман Павло Скоропадський, згадуючи про зустріч в 1905 р. у начальника Заамурської залізниці, генерала Хорвата в Харбіні (62, 124). Збереглася світлина за травень 1918 р. цього ставного генерала (з багатьма нагородами на грудях) у Владивостоці з членами Міжнародної ради, створеної інтервентами після повалення Радянської влади у Приморському краї (53, 80). Влітку того року телеграф повідомив, що генерал Хорват оголосив себе тимчасовим государем російських земель. „Єлисаветградский день“ до цього додав, що один із братів генерала є крупним поміщиком Олександрійського повіту, його маєток розташований поруч із Новою Прагою (тепер – Олександрійського р-ну Кіровоградської обл.), а інший брат – відомий природознавець, проф. Казанського університету (26). Ще один Хорват служив на поч. XX ст. при ставом 2-го стану Валківського пов. Харківської губернії (51, 143).

У 1764 р. у Новоросії мешкали 67730 мешканців, із яких більшість склали українці – 50672 чол. (74,8%). Далі йшли росіяни – 8164 чол. (12%), волохи – 7227 чол. (9,19%), серби – 1410 чол. (2,08%), поляки, болгари, угорці, німці, греки, інші (9, 106). У 1773 р. серед поселенців Новоросії нараховувалися сотні сербів (61). У травні-липні 1774 р. Єлисаветградською провінцією проїхала експедиція І. Гіль-

денштедта, описавши за завданням Петербургської Академії наук її природно-кліматичні умови і способи господарювання. Науковець був гостем С.М. Хорвата у Дмитрівці, де крім українців, проживало „багато молдован, волохів та сербів...“, відвідав слободу цього майора, неподалік села, у якій було 40 хат і млин. Зупинився Гільденштедт і в капітана О.І. Пантазія у Диківці, де мешкали близько 300 родин українців, волохів і сербів. У районі р. Синюхи академік заїхав до Катерининського шанця, де мав зустріч із майором Прерадовичем (40, 31–32). У Цибулевому він обідав у переселенця із Сербії майора Д. Михайловича, в Косівці (Глаговський шанець) зупинявся у майора Марковича. Відвідав академік і Глинськ, де мешкав командир Жовтого гусарського полку генерал-майор Ф. Чорба.

Серби Пишчевичі увійшли в історію краю, серед іншого, своїми мемуарами. Це стосується переселенця Семена (Симеона) Пишчевича, який у своєму „Известіи...“ описав події 1731–1785 рр. (27). У ньому інтерес, зокрема, викликають згадки або більш детальні характеристики М. Чорби, І. Подгори-чанина, І. Хорвата. Останній зображений різко негативно: „Немає в ньому ні правди, ні совісті“, – наводить Пишчевич слова офіцера Бошковича про генерала. За свідченням одного із службовців канцелярії у Новій Сербії, Хорват втридорога продавав офіцерам уніформу, брав із них відсотки, через що вони практично не отримували зарплати, „завжди залишаючись у боргах“ (2, 120). Перу Пишчевича належить і рукописний твір „Книга о науке сербской...“, де викладено сербську історію з поч. середньовіччя до XVIII ст. Один із колонізаторів Нової Сербії брав участь у поході проти польських конфедератів, у російсько-турецькій війні, дослужився до генерал-майора, був одружений на племінниці І. С. Хорвата Катерині Дмитрівні, мав, зокрема, села Павлівку і Скалеву (тепер – Світловодського р-ну). В останньому жив син колоніста, Олександр після виходу на рубежі XVIII–XIX ст. у відставку. Народився він 1764 р., служив у кавалерії, брав участь у російсько-турецькій війні. З 1811 по 1814 рр. був предводителем олександрійського дворянства. Відвідував Єлисаветград. Олександр Семенович залишив опис історії, рослинного і тваринного світу, господарства краю. Він згадує ряд місцевих населених пунктів, зокрема Золотарівку, Глинськ, Куцівку, Верблюжку і пропонував перейменувати Новомиргород (вважав, що в основу цієї назви був покладений не похідний від Миргорода, а інший термін – Миргород) у Новосербськ, повернути сербські назви населених пунктів (49, 119). Мемуарист склав опис свого життя, надрукований у „Чтенияхъ Московского общества Истории и Древностей Россійскихъ“ (1885 р.), написав „Южно-русскій город в начале текущего столетия“, „Бугські казаки и украинские уланы“. За станом на 1863–64 рр. Павлівкою і Скалевою володів П. Пишчевич (57). Відомо, що влітку 1915 р. голова Олександрійської земської управи С. Г. Пишчевич був нагороджений романовським знаком 2-го ступеню за успіхи в сільському господарстві (7). А в листопаді 1916 р. новий склад гласних міської думи обрав його головою міської управи. Серед гласних, до речі, був І.К. Чижевський, батько відомого в майбутньому члена Центральної Ради, дисидента, славіста (8). Громадський діяч еміграції, кадет Могилянський, на фоні дефіциту кваліфікованих чиновників у часи гетьмана Скоропадського, серед кількох найбільш працездатних та розпо-

рядливих виділяв і херсонського старосту Пищевича (50, 431). В Олександрії до наших днів зберігся будинок Пищевича.

Помітний слід в історії того часу залишив Петро Текелій (Текелі). Виходець із сербських дворян поступив на військову службу в Росію у чині поручика ще до новосербської колонізації. У 1750 р. він виїжджав на батьківщину з метою завербувати до сербського гусарського полку нових службовців (58, 31). Його участь у Семилітній і російсько-турецьких війнах відзначав відомий славіст В. Григорович: „Петро Текелі... переважно обрав Миргород місцем свого перебування. Звідти він водив свій сербський гусарський полк проти Пруссії і відзначився у битві під Колчином... Коли розпочалася турецька війна – він у корпусі Паніна ознаменував себе подвигами при осаді Бендер і прикрашений орденом св. Георгія“ (23, 39). У 1767 р. в районі с. Хмелевого (тепер – Маловисківського р-ну Кіровоградської обл.) він отримав у дарунок від Катерини II 3160 дес. землі. Ще 2656 дес. до них додасться після зруйнування Січі. Мав тут кріпаків (28, 412). Саме цьому генерал-аншефу довелося очолити російські війська, які, вийшовши з-під фортеці св. Єлисавети і маючи, серед інших, у своєму складі 20 гусарських і 17 пікінерських ескадронів, здійснили операцію по ліквідації Запорозької Січі у 1775 р. Це знайшло своє відображення і в історичних піснях, зокрема: „А Текелій запорозьку землю облягає...“. Детально розповів про цю подію А. Скальковський, описавши і зовнішній вигляд серба: високий, худий (60, 186). До речі, із п'яти головних воєначальників, які знаходилися тоді під керівництвом генерал-аншефа, були ще два серби. Генерал-майор Чорба командував Волошським і Угорським гусарськими полками, трьома ескадронами Жовтого гусарського і Єлисавет-градського пікінерського та 11-ма ескадронами Донського полку. У підпорядкуванні бригадного командира Пищевича знаходилися Охтирський і Острозький гусарські і Таганрозький драгунський полки (6, 587). У 1778 р. в Новомиргороді Текелій збудував собі дерев'яний будинок у саду (кол. „Гене-ральська дача Хорвата“). Помер він на початку 90-х років, похований у Новомиргороді. У фондах Російського державного військово-історичного архіву зберігається план Новомиргорода 1795 р. На південній околиці позначено будинок Текелія. На північний схід від неї розташована п'ятикутна фортеця з соборною кам'яною і приходською дерев'яною церквами. Місце омивалося з кількох боків водами озера Солоне і р. Вись (54, 1). У кін. XVIII – на поч. XIX ст. в кол. будинку Текелія перебувала резиденція Новоросійського і Дніпровського архієрея, у зв'язку з чим навколишній сад отримав назву „Архієрейський“. На виділені генералом у заповіті 10 тис.крб. була збудована і утримувалась кілька десятиріч у цьому місті богадільня (11, 804). Відсотки від іншої його пожертви підтримували Єлисаветградську міську богадільню. У с. Хмелевому діяла збудована генералом церква.

Свого часу Дмитро Яворницький зафіксував у своїй праці короткий життєпис руйнівника Січі: „Текели погребен в соборной церкви Новомир-города, под спудом, у правой стены, тотчас по входе в церковь о чем свидетельствует следующая надпись, сделанная золотыми буквами на холсте и вставленная в деревянную раму пяти четвертей длины и четырехъ без вершка ширины: „Генераль-аншеф Петр Абрамов сын Текелій нації славяно-сербской родился венгерскаго королев-

ства въ городе Ароде 1720 года будучи въ римской императорской королевской службе по 1747 годъ в томъ году вступилъ въ російскую императорскую военную службу и продолжая оную с усерднейшимъ похвальнейшимъ образомъ и отлича-ясь мужествомъ и храбростью во всю прусскую войну въ польской экспедици и въ двухъ прошедшихъ турецкихъ походахъ при истреблении запорожской Сечи при усмирении бунтующихъ разныхъ горскихъ народовъ, достигъ до сего достопох-вального и знаменитаго чина заслужилъ от ея императорскаго величества монар-шій благоволеніи и разные жалованіе ему императо-[p]skie (sic) ордени а именно александра Невскаго св. великомученика и победо [но]сца (sic) георгія второй (степени) св. равноапостольнаго князя владимира (sic) первой степени и велико-герцогскаго голштинскаго святаго анны сего 1792 года апреля 25 дня в 11 часу по полунощи на 73 году отъ рожденія скончался“ (24, 372). Сьогодні ця епітафія збе-рігається у Кіровоградському обласному краєзнавчому музеї. Собор же було зруй-новано у 1930-і рр.

У 1811 р. місце поховання свого родича відвідав Сава Текелій. Це був не пер-ший його приїзд з Балкан до Новомиргорода. На землях Нової Сербії він побував ще 1787 р. За результатами тих перших вражень він на прикладі Петра Текелія описав типове розкішне життя російського генерала сербського походження (11, 146). У себе на батьківщині Сава Текелій став першим серед сербів доктором пра-ва, відомим меценатом і громадським діячем. Діяв його фонд, з якого зокрема виплачувалися стипендії кращим студентам.

Як і Текелій, у доновосербські часи переселився в Україну серб Лук'янов. Він осів у Крилові, став козаком, брав участь у походах і загинув під Очаковим. Його сина у серпні 1750 р. було призначено Цибулівським отаманом (67, 226).

До Єлисаветграда приводили життєві шляхи, військова служба нащадків за-сновників Слов'яносербії. Один з них – Федір де-Прерадович народився у Єлиса-ветграді 21 грудня 1839 р. Його батько полковник Михайло Миколайович де-Пре-радович тут служив у 2-му резервному кавалерійському корпусі. Хрещеним бать-ком малого Федора став сам генерал-ад'ютант Михайло Лазарев (15, 1 зв.).

З часом, статистика фіксувала все менше сербів у краї. Відносно невелика їх кількість, яка переселилася із Балкан, поступово розчинювалася у місцевому або інших переселенських етносах. Серед причин асиміляції – близькість сербської і української мов.

Цьому сприяло і те, що колоністи не отримали централізованого фінансуван-ня з боку російської держави для власної сербської православної церкви. Сербські священики були значно залежними від військових командирів, поміщиків. Проти-лежний приклад у ці часи спостерігався приблизно у тих районах, звідки пересе-лилися югослов'яни до Нової Сербії. Українці Закарпаття (русини), осівши у Вое-водині, зберегли свою греко-католицьку церкву і етнічну ідентичність. В Централь-ній же Україні спільна віра, церква сприяли асиміляційним процесам. Крім цього, як вважав Дмитро Багалій, втраті сербами етнографічних особливостей, націо-нальності „звичайно, більше всього сприяли шлюби: більша частина цих вихідців являлась без сімей і одружувались на малоросіянках...“ (1, 117).

Як зазначає український етнограф В. Наулко, висхідною умовою процесу

етнічної асиміляції сербів була неоднорідність національного складу балканських поселень, де жили і українці, молдавани, болгары, угорці та ін. А його розвитку сприяли ліквідація Нової Сербії, відміна особливого статусу краю і пільг переселенцям. При цьому серби не тільки українізувались. Скажімо, мешканці Мартоноші, Панчево, Канежа, де колись жили балканці, під час перепису 1926 р. значились молдаванами. Хоча деякі селяни Мартоноші в 1970 р. відзначали, що їх предками були серби (39, 121–122).

Отже, у постновосербські часи ряд із старших офіцерів і генералів – сербів продовжували робити свій внесок у військово-адміністративний розвиток Новоросії. Зміцнюючи військову могутність Російської імперії, обживаючи економічно її південні кордони з Туреччиною вони вірили, що в цілому, це допомагає боротьбі їх одноплемінників на Балканах проти Османської імперії. Такою була у XVIII ст. доля частини сербів, нащадків держави Неманичів і українців, спадкоємців Київської Русі – приносити славу іншим імперіям, сподіваючись на часи відродження своїх країн.

Термін „Нова Сербія“ згодом вживався і стосовно одного з югослов'янських регіонів (район македонсько-албанського кордону) у XX ст. (42, 32). А в Центральній Україні з часів Нової Сербії залишилися згадки про переселенців у фольклорі. В області сьогодні проживають Івановичі, Поповичі, Чорби, М'ятовичі, Петровичі, Михайловичі, Райковичі, Стоянови. У кінці XX ст. було зареєстроване товариство нащадків переселенців „Нова Сербія“. З 2000 р. діє обласне товариство „Україна – Сербія“. На карті Кіровоградщини і на поч. XXI ст. залишаються назви, які нагадують про новосербські часи, слугують зв'язком двох епох, двох народів: Пантазіївка, Мошорине (серед його мешканців є Бульдовичі, Марковичі, Бабичі, Мариничі, Ковтуновичі, Скорбичі (47), Суботці, Надлак, Каніж, Мартоноша, Панчево, Букварка...

1 Багалеї Д. І. *Колонізація Новоросійського краю і перші кроки його по шляху культури: історич. етюд* // Київська Старина. Т. XXIV.–1889.– Іюль.–С. 110–148.

2 Беляєва Ю. Д. „Мемуари“ Симеона Пишчевича // Русско-сербские літературні зв'язи XVIII – початку XIX століття.–М.: Наука, 1989. – С 105–129.

3 Боковенька 2000: *Історико-краєзнавчий збірник*. – Кіровоград: Центрально-Українське видавництво, 2000. – 54 с.

4 *Военная галерея Зимнего дворца*.–Л.: Аврора, 1974. –2 03 с.

5 *Воспоминания декабриста Александра Семеновича Гангелова*. – М.: Университетская типография, 1888. – 282 с.

6 *Всподданейшее донесение императрице Екатерине II, генераль-поручика Текелія об уничтожении Запорожской Сечи*//Записки Одесского общества истории и древностей. Томъ третій.–Одесса, въ городской типографіи, 1853. – С. 587–589.

7 *Голосъ Юга (Елисаветград)*. – 1915.-9 августа.

8 Там же. – 1916.-23 ноября.

9 Гуржій Олександр. *Українська козацька держава в другій половині XVII–XVIII ст.: Кордони, населення, право*. – К.: Основа, 1996. – 222 с.

10 Гусейнов Григорій. *Господні зерна. Художньо-документальний життєпис*. В шести книгах. Книга друга. – Кривий Ріг: ПП „Видавничий дім“, 2000. – 480 с.

- 11 Державний архів Кіровоградської області (далі – ДАКО), ф.18, оп. 1, спр. 3.
- 12 Там само, ф.60, оп.1, спр. 18, 32, 37, 38.
- 13 Там само, спр.29.
- 14 Там само, спр.52.
- 15 Там само, ф. 160, оп. 1, спр. 9.
- 16 Там само, ф. 488, оп. 1, спр.41, 46, 116, 152, 163, 173, 244.
- 17 Там само, спр. 55, 75.
- 18 Там само, спр. 133.
- 19 Там само,спр. 250.
- 20 Там само, спр. 266.
- 21 Там само, спр. 291.
- 22 Там само, спр. 1316.
- 23 Державний архів Одеської області, ф. 159, оп.1, спр. 19.
- 24 Еварницький Д. І. (Яворницький Д. І.) *Запоріжжя в залишках старовини і переказах народу*. Ч. I; Ч. II. [Упоряд., передм. М. М. Олійник-Шубравської...]. – К.: Веселка, 1995. – 447 с.
- 25 *Энциклопедический словарь*. Том XXIV. Издатели Ф. А. Брокгаузъ, И. А. Ефронъ. – С.-Петербургъ: Типо-Литографія И. А. Ефрона, 1898. – 474 с.
- 26 *Елисаветградский день*. – 1918. – 1 августа.
- 27 *Известіе о походѣніи Симеона Степановича Пишчевича. 1731–1785 г.* Изданіе Имп.Общества Исторіи и Древностей Россійскихъ при Московском Университете, подъ редакціей действ.ч. Нила Попова. – М., 1884. – 561 с.
- 28 *Історія міст і сіл Української РСР. Кіровоградська область*. – К.: УРЕ, 1972. – 816 с.
- 29 *Історія міст і сіл... Луганська область*. – К.:УРЕ,1968. – 940 с.
- 30 *Історія міст і сіл... Полтавська область*. – К.:УРЕ,1967. – 1028 с.
- 31 *Історія міст і сіл... Харківська область*. – К.:УРЕ, 1967. – 1002 с.
- 32 *Историческій очеркъ г. Елисаветграда* /Составиль и издаль А. Н. Пашу-тинъ. – Елисаветградъ: Лито-Типографія Бр. Шполянскихъ, 1897. – 311 с.
- 33 Карпенко Ю. А., Сергеев Ф. П., Смольская А. К., Колесник В. А. *Инословянские компоненты в топонимической системе юга Украины*// *Слов'янське мовознавство*. – К.: Наук. думка, 1993. – С. 185–200.
- 34 Костић Мита. *Нова Србија и Славеносрбија*. – Нови Сад: Стојков. – 2001. – 192 с.
- 35 Красные вехи: *Сборник воспоминаний и материалов по истории революционного движения на Зиновьевщине*. Первый выпуск. Под редакцией Магри. Зиновьевск: Тип. „Червоний шлях“, 1925. – 206 с.
- 36 Лалич Средое. *Сербы – штаб-офицеры и генералы в русской армии в XVIII веке* //Наукові записки з історії України: Збірник статей. – Вип. 8. – К.: Хрещатик, 2001. – С. 19–31.
- 37 Лобода В. В. *Заселення Північного Причорномор'я і топонімія краю за архівними джерелами* //Архіви України.–1975. – № 3. – С. 68–76.
- 38 Мірчук Петро. *Коліївщина. Гайдамацьке повстання 1768 р.* – Нью Йорк, 1973. – 318 с.
- 39 Наулко В. И. *Развитие межэтнических связей на Украине (историко-этнографический очерк)*.–К.: Наук. думка, 1975. – 276 с.
- 40 Никифоренко Н. А. *Щоденник подорожі І. А. Гільденштедта Єлисаветградською провінцією (травень-липень 1774 року)* //Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України Запорізького державного університету: Південна Україна. XVIII–XIX ст. Вип.4. – Запоріжжя, 1999. – С. 15–39.

- 41 *Описи Київського намісництва 70–80 років XVIII ст.* – К.: Наукова думка, 1989. – 390 с.
- 42 Полетика Н. П. *Возникновение первой мировой войны (июльский кризис 1914 г.)*. – М.: Издательство социально-экономической литературы, 1964. – 606 с.
- 43 Полонська-Василенко Н. *Заселення Південної України в половині XVIII ст. (1734–1775)*. Ч.1. – Мюнхен: Український вільний університет, 1960. – 221 с.
- 44 Полонська-Василенко Н. *Заселення...* ч. 2....186 с.
- 45 Посулько Ольга. „Дикого поля“ не було. *До історії колонізації степового краю в середині XVIII ст.* //Степ (Кіровоград). – 1996. – № 2–3. – С. 81–83.
- 46 Посулько О. М. *Історія Нової Сербії та Слов'яносербії*. – Запоріжжя: Тандем-У, 1998. – 80 с.
- 47 *Поточний архів Мошоринської сільради Знам'янського р-ну, список мешканців села*, 2002 р.
- 48 Приложение к газете „Голось Юга“ на 1913 г. (Елисаветград).–1913. – 109 с.
- 49 *Примечания Александра Пишчевича на Новороссийский край*. Съ предисл. и примеч. В. Ястребова//Кіевская Старина. – 1884. – Т. VIII. – С. 111–134.
- 50 *Революция на Украине*. По мемуарам белых/ Сост. С. А. Алексеев. – М.-Л.: Госиздат, 1990. – 436 с. Репринтное воспроизведение 1930 г.
- 51 *Революция 1905–1907 гг. на Украине*: Сб. документов и материалов в двух томах. Том 1. Подъем революционного движения на Украине накануне первой русской революции (1901–1904 гг.). – К.: Политиздат, 1955.–798 с.
- 52 *Результаты подворной переписи Александрійського уезда 1886 г.* Приложение къ III тому «Матеріалов для оценки земель Херсонской губерніи». – Александрія: Типографія Райхельмана, 1888. – 456 с.
- 53 *Родина* (Москва). – 1990. – № 10.
- 54 Российский государственный военно-исторический архив, ф. ВУА, д. 20152, л. 22 (використано фотокопію з: ДАКО, науково-довідкова бібліотека, № 57).
- 55 Российский государственный исторический архив, ф. 1350, оп. 312, д. 238 (тут і далі матеріали з цього архіву використовуються за фотокопіями Світловодського міського краєзнавчого музею Кіровоградської обл.).
- 56 Там же, ф. 1287, оп. 6, д. 403.
- 57 Там же, ф. 577, оп. 46, д. 215.
- 58 Рудяков П. *В службу и вечное подданство... – Сербские поселения Новая Сербия и Славяносербия на украинских землях (1751–1764)*. – К.: Артэк, 2001. – 176 с.
- 59 *Систематический сводъ постановлений Елисаветградского Уездного Земского Собранія за 1865–1895 годъ*. – Елисаветградъ: Типографія Гольденберга, 1865. – 897 с.
- 60 Скальковскій А. *Історія Нової – Сечи или последняго Коша Запорожскаго*. Часть III. Издание третье.–Типографія А. Шульце, 1886. – 330 с. См. также: Стороженко Олекса. *Твори в двох томах*. Том перший. –К.: Державне видавництво художньої літератури, 1957. – С. 276–281.
- 61 Скальковскій А. *Опыт статистического описания Новороссийского края*. Часть II. – Одесса: Типографія Францова и Нитше, 1853. – 556 с.
- 62 Скоропадський Павло. *Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918*. – К.–Філадельфія: АТ „Книга“, 1995. – 492 с.
- 63 *Списокъ землевладельцевъ Елисаветградскаго уезда. Составлен по даннымъ на 1-е января 1914 г.* – Елисаветградъ: Типографія Елисаветградскаго уезднаго земства, 1914. – 438 с.
- 64 *Списокъ населенныхъ местъ Херсонской губерніи (По даннымъ Всероссийской сел.-хоз.*

переписи 1916 г.). *Елисаветградській уездъ*. – Александрія: Типографія Ф. Х. Райхельсона, 1917. – 244 с.

65 Сурева Н. В. *Повітові і губернські предводители на півдні України /остання чверть XVIII ст.* // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. Випуск VII. – Запоріжжя: Тандем-У, 1999. – С. 81–87.

66 Церовић Љубивоје. *Срби у Украјини*. – Нови Сад: Српско-українсько друштво, 2002. – 416 с.

67 Шамрай Сергій. *До історії залюднення степової України в XVIII ст. (Крилівщина і Лизаветчина)* // Записки історико-філологічного відділу ВУАН. – 1929. – Кн. XXIV. – С. 207–302.

68 Шахов Василий. *К описанию православных приходов заштатного города Новогеоргиевска, Александрійского уезда* // Прибавленія к Херсонскимъ Епархиальнымъ Ведомостямъ. – 1893. – № 13. – С. 321–335.

69 Шульгинъ Я. Н. *Очеркъ Колієвщини по неизданнымъ и изданнымъ документамъ 1768 и ближайшихъ годовъ* // Киевская Старина. Т. XXVIII. – 1890. – Январь–март. – С. 185–210, 381–418. См. также: Т. XXIX. – Апрель–июнь. – С. 22–52, 268–306, 409–426.

РЕЗИМЕ / SUMMARY

Упркос ликвидацији Нове Србије, досељеници са Балкана су наставили да живе у централној Украјини и да стичу војничке каријере. Још и последњих деценија 18. века, а и у 19. веку, низ Срба је доспео до виших официрских и генералских чинова. Они су учествовали у ратовима Русије, истичући се храброшћу и заслужујући висока одличја.

Досељеници и њихови потомци постављани су или су бирани на важна административна места у Херсонској и Катеринославској губернији, пре свега у Јелисаветградском и Александрійском срезу. Они су добијали земљишне поседе, били су власници села са кметовима, те су допринели развоју пољопривреде.

У времену од краја 18. века до револуције и грађанског рата 1917–1920. имена потомака Срба – Хорватâ, Чорби, Пишчевића, Вујића, Вукотића, Ердељија и других записана су у архивским документима који приказују историју образовних установа, органа власти, војних структура и земљишних односа у централној Украјини и у другим регионима. У совјетско време а и у савременом периоду независности Украјине, овде су живеле и живе породице Михајловића, Рајковића, Чорби, Мијатовића, Петровића. На карти Кировоградске области сачувани су називи насељених места: Панчево, Суботица, Надлак, Павлиш, Мартонош, Мошорин, Вршац и др.

*

Despite the liquidation of New Serbia, the migrants from the Balkans continued to live in central Ukraine and to make military careers. Even in the last decades of the 18th century, but also in the 19th century, many Serbs reached higher officer and general ranks. They participated in the wars of Russia and distinguished themselves by their courage, earning thus high awards.

The migrants and their descendants were assigned or elected to important administrative positions in the Hersonska and Katarinoslavska provinces, above all in Jelisavetgradska and Aleksandrijska counties. They got lands, were owners of villages with landless peasants, thus they contributed to the development of agriculture.

In the period from the end of the 18th century to the revolution and civil war 1917–1920, the names of the descendants of the Serbs – Horvat, Corba, Piscevic, Vujic, Vukotic, Erdelji and others were registered in archive documents presenting the history of educational institutions, authorities, military structures and land relations in central Ukraine and other regions. In the Soviet period and in the present period of independence of Ukraine there were and still are families named Mihajlovic, Rajkovic, Corba, Mijatovic, Petrovic. On the map of the Kirovogradska region the names of settlements have also been preserved: Pancevo, Subotica, Nadlak, Pavlis, Martonos, Mosorin, Vrsac and others.